

Ontferming en oordeel. Een voorval in de gemeente. Ethische en pastorale reflecties.

Lieke A. Werkman & R.Ruard Ganzevoort

Verschenen in: Reeling Brouwer, R.H. (red.) *Confessie en praktijk. Teksten naar aanleiding van de studiedag op 30 maart 2000, belegd door de Theologische Universiteit Kampen en het Confessioneel Gereformeerd Beraad*. Kampen, THUK, 2001.

Tussen ontferming en oordeel bestaat zowel een sterke samenhang als een intense spanning. Dat geldt in de confessie, het geldt minstens zo in de praktijk. In deze bijdrage proberen we die samenhang en spanning in beeld te krijgen vanuit een ethisch en pastoraal gezichtspunt. Die twee kunnen goed samengaan en elkaar verrijken in het zichtbaar maken van de vragen. Bij de voorbereiding hebben wij de taken verdeeld, maar niet zo dat de pastorale theologie uitsluitend haar licht laat schijnen over ontferming, terwijl aan de ethiek het nadenken over het oordeel is toegedacht. Ontferming en oordeel hebben beide een pastorale en een ethische dimensie. Evenmin heeft de praktisch theoloog zich vooral om de praktijk bekommerd en het denken over de confessie overgelaten aan de systematisch theoloog. Wij gaan in onze vakbeoefening beide uit van de theologische en ethische vragen die al in de praktijk aanwezig zijn en proberen deze te verhelderen en in gesprek te brengen met de christelijke traditie waaronder de confessie. Soms leidt dat tot kritiek op de praktijk, soms tot kritisch nadenken over de traditie en de manier waarop de confessie daarin functioneert.

We beginnen met de beschrijving van een kort voorval in de gemeente als basis voor de verdere reflectie. Die verdere reflectie zal dan gericht zijn op het verhelderen van de impliciete en expliciete theologische en ethische vragen. Een kort voorval, omwille van de beperkte ruimte die we hebben, maar ingebed in een langdurig proces. In zekere zin is het voorval ook voorbeeld voor dat hele proces.

We bevinden ons in een niet al te grote kerkelijke gemeenschap. Een van de leden, een jongeman, blijkt een relatie te hebben gehad met een (iets jongere) vrouw, ook lid van de gemeente. Achteraf zegt de jonge vrouw dat het om gedwongen seksueel contact ging, en ze aarzelt niet dat verkrachting te noemen. Daarmee geconfronteerd zegt de jongeman dat ze samen misschien iets te ver zijn gegaan, maar dat haar beschuldiging zwaar overtrokken is. Zijn ouders nemen openlijk de positie in dat hij wel fout zit, maar ook vergeving moet kunnen ontvangen. De ouders van de vrouw vragen om erkenning van het onrecht en om rust en veiligheid. Ze vragen de kerkenraad ervoor te zorgen dat de man de kerkdiensten voorlopig niet bezoekt. De vrouw kan ook niet langer verdragen in

de kerk de ouders van de man te ontmoeten, omdat die zo snel over vergeving spreken.

Het mag duidelijk zijn dat achter de concrete vraag aan de kerkenraad een hele geschiedenis schuil gaat. Niet alleen de geschiedenis die de aanleiding vormt voor deze vraag, maar ook de levensgeschiedenissen van alle betrokkenen, hun relatie tot de kerk, de reeds bestaande groepen en stromingen binnen de gemeente, enzovoorts. Het gaat in deze bijdrage niet om die complete en complexe voorgeschiedenis, noch om de vele lijnen die dit voorval verbinden met de bredere context van kerk en samenleving. We willen graag inzoomen op de concrete vraag die aan de kerkenraad gesteld is en de ethische en pastorale afwegingen die mee zullen moeten komen in het eventuele antwoord.

‘Wilt u ervoor zorgen dat hij niet meer in de kerk komt?’ Een zorgvuldige afweging betekent tenminste dat de verschillende perspectieven goed onderscheiden worden. De kerkenraad heeft te maken met een jonge vrouw die een klacht verwoordt, ondersteund door haar ouders. Zij kiezen het perspectief van slachtoffer en aanklager. De jongeman kiest het perspectief van onschuldig aangeklaagde. Zijn ouders kiezen het perspectief van de rechter: ze spreken zowel oordeel als vrijspraak uit.

Die verschillende perspectieven dragen niet slechts verschillende emoties met zich mee, ze leiden ook tot verschillende accenten in het theologisch gesprek. De vrouw spreekt van macht, geweld, onderdrukking, onrecht. De man wijst dit taalveld af: er was sprake van gelijkwaardigheid. Er is best een ethisch oordeel mogelijk, ‘we zijn misschien iets te ver gegaan’, maar dan gaat het meer om onkuisheid dan om onrecht.

Bij het bepalen van de reactie, en dus ook bij de beslissing waar de kerkenraad voor staat, zijn tenminste drie taalvelden mogelijk. De vrouw gebruikt het taalveld van dreiging en geweld, vraagt eigenlijk om bescherming, om niet langer geconfronteerd te worden met deze man om zo de ruimte te krijgen tot verwerking te komen. Volgens de man is er sprake van een onterechte aanklacht. Als de kerkenraad hem zou weren uit de kerk, zou dat in zijn taalveld een kwestie van straf. Hij eist vrijspraak wegens onschuld. Zijn ouders kiezen de complexe, maar klassiek theologisch valide route van vrijspraak ondanks schuld. Naast deze twee taalvelden van enerzijds dreiging en bescherming, en anderzijds schuld, straf en vergeving, is er een derde taalveld dat binnen de kerkenraad ongetwijfeld hoge ogen zal gooien. Het is het veld van bemiddeling en verzoening, vrede en harmonie. Binnen dit taalveld zijn alle uitspraken over macht, schuld, en dergelijke ondergeschikte emoties die natuurlijk geuit moeten kunnen worden, maar vervolgens het beleid niet kunnen bepalen. Elke stem weegt even zwaar, en van iedere betrokkene mag gevraagd worden zich te schikken in een compromis.

Verschiedende betrokkenen, verschillende perspectieven, verschillende taalvelden. Daardoor ook verschil in de ethische vragen en criteria die hier van toepassing zijn. En ook verschil in de mogelijkheden die elk heeft om het eigen perspectief gelegitimeerd te krijgen. Elke betrokkene heeft een eigen sociale positie, en heeft

daardoor meer of minder macht om het taalveld te bepalen. De keuze van pastorale en ethische vragen, criteria en antwoorden zal sterk afhangen van wie in dit voorval de toon bepaalt.

Genoeg voor deze beschrijving. Een voorval in de gemeente. Hoe gaan ontferming en oordeel samen? In welk wespennest komen we terecht als we kiezen?

Het startpunt voor de reflectie ligt in in de verhalen van de betrokkenen. Iets anders hebben we niet in handen. Wat er precies is gebeurd tussen deze vrouw en deze man weten we alleen uit hun verhalen. Je kunt niet achter de verhalen terug naar de 'objectieve' controleerbare feiten. Die zouden natuurlijk best relevant kunnen zijn. Het is niet bij voorbaat uitgesloten dat de man heel goed weet dat hij seksueel contact heeft afgedwongen, maar nu een verhaal vertelt waarmee hij hoopt de afkeuring van anderen te ontlopen. Het kan ook wel zo zijn, dat de vrouw haar ex-vriend vals beschuldigt van seksueel misbruik, omdat ze vanwege een andere reden haar gram wil halen. Het meest waarschijnlijk - ook gezien de reactie van de ouders van de man - is dat hier niet de feiten, de gebeurtenissen, in het geding zijn, maar de interpretatie daarvan, de betekenis die eraan gehecht wordt. Dat is ook het enige wat de kerkenraad in handen heeft, al zal hij zich er bewust van moeten zijn dat hij alleen maar de verhalen heeft.

De perspectieven die de betrokkenen innemen, appelleren allemaal op een bepaalde manier aan de traditie. De kerkenraadsleden, waarschijnlijk tot hun schrik geconfronteerd met dit kwaad dat de verhoudingen in de gemeente verstoort, grijpen intuïtief naar het perspectief van bemiddeling en verzoening, vrede en harmonie. Dat ligt voor de hand. De kerk belijdt van zichzelf dat ze leeft van verzoening en is geroepen tot verzoening. Het is bovendien de taak van de kerkenraad om de eenheid in de gemeente te behoeden en te bewaken. Het is niet meer dan menselijk dat de kerkenraad de neiging heeft de problemen zo snel mogelijk de wereld uit te helpen. Je kunt je de reacties zo voorstellen: 'Zou de dominee niet met alle partijen kunnen gaan praten?' 'Zou het niet genoeg zijn als we afspreken dat het meisje voorlopig 's ochtends naar de kerk gaat en de jongen 's avonds komt. (Gelukkig hebben we nog een avonddienst.)' 'Als iedereen een beetje inschikt, moeten we hier als gemeente van Christus toch uit kunnen komen.' 'Verdraagt elkanders zwakheden.'

Voorstelbaar is het allemaal wel, maar zowel theologisch als ethisch kan deze reactie niet door de beugel. Het spreken over verzoening legitimeert op deze manier alleen maar dat de kerkenraad zich onttrekt aan zijn verantwoordelijkheid. Moreel gesproken krijgt het voortbestaan van het collectief de voorrang boven recht doen aan individuen. Theologisch gesproken verdwijnt uit beeld dat het bij verzoening werkelijk gaat om het herstel van verhoudingen - hoe pijnlijk dat proces misschien ook zal zijn - en niet om conflictbeheersing. Als het de kerkenraad ernst is met het perspectief van verzoening dan zal hij zich in dat proces moeten begeven en werkelijk luisteren naar het beroep dat zowel de vrouw als de man (en zijn ouders) op hem doen.

Als ze werkelijk luisteren, horen ze dat de verhalen van de man en de vrouw in een aantal moreel relevante opzichten verschillen. De man beschrijft de seksuele relatie als één van gelijkwaardigheid. Hij bedient zich van de ‘moderne’ visie op seksualiteit en relaties, waarin alles is toegestaan zolang er sprake is van twee ‘consenting adults’, twee volwassenen die zich uit vrije wil begeven in een relatie. Hij is zich van geen kwaad bewust en als je hem ernaar zou vragen, zou hij waarschijnlijk zeggen: ze had toch nee kunnen zeggen of een eind kunnen maken aan de relatie? Voor hem zijn seksualiteit en relaties deals, overeenkomsten waarin gelijkwaardige partners geven en nemen, voor wat hoort wat doen. Hij heeft zich aan zijn deel van de afspraak gehouden en het is jammer dat zij er achteraf anders over denkt.

De vrouw vertelt een heel ander verhaal. Geen mislukte deal tussen gelijkwaardige partners, maar een volstrekt asymmetrische verhouding waarin zij geen kans heeft gehad haar eigen grenzen te bewaken. Zij vertelt een verhaal van geschonden vertrouwen, van gevoelens die niet zijn herkend en erkend, van een geschokt gevoel van veiligheid, van schade aan de ziel. Seksualiteit heeft in haar verhaal een andere betekenis dan bij hem. Het heeft te maken met kwetsbaarheid en intimiteit en daarbij horen morele noties als behoedzaamheid en respect voor de persoon.

Het valt op dat zowel de man als de vrouw hun verhouding tot de kerkenraad in precies dezelfde morele termen beschrijven als waarin zij spreken over wat tussen hen is voorgevallen. De man spreekt in onpersoonlijke termen van straf en schuld. Hij spreekt de kerkenraad aan zoals je een rechter aanspreekt die moet beoordelen of er in een bepaalde situatie sprake is van contractbreuk. Als dat zo zou zijn, is er ruimte voor straf. Wie zijn plichten niet nakomt, is gehouden tot genoegdoening. Hij verdient echter geen straf en als de kerkenraad hem toch zal vragen voorlopig de kerkdiensten niet te bezoeken, beschouwt hij dat als buitengewoon onrechtvaardig. De vrouw vraagt echter helemaal niet om genoegdoening. Zij vraagt de kerkenraad niet om een onpartijdig oordeel over wat er is gebeurd, maar om erkenning van haar gevoelens: doe mij recht. Haar vraag aan de kerkenraad gaat over het creëren van veiligheid en respect. Dat heeft zij in de relatie met de man gemist en juist dat heeft zij nu voor de verwerking van wat haar overkomen is nodig. Zij vraagt de kerkenraad ervoor te zorgen dat de kerkelijke gemeenschap voor haar een veilige plaats kan zijn. En voor haar houdt dat in dat ze in die gemeenschap gevrijwaard moet worden van de aanwezigheid van de man (en zijn solidaire ouders) om zich te kunnen bevrijden van de macht die hij over haar had.

Een derde perspectief wordt ingenomen door de ouders van de man. Net als hijzelf interpreteren ze het voorval in termen van schuld en straf. Anders dan hij zijn zij echter van mening dat er wel degelijk sprake is van schuld van zijn kant. Zij vragen om vergeving voor hun zoon. Daarmee beroepen zij zich - net als de kerkenraad in zijn eerste opwelling - op het zelfverstaan van de kerk en op haar boodschap van verzoening. Achter hun pleidooi klinkt een interpretatie van verzoening mee die in de confessie en praktijk van de (protestantse) kerken de overhand heeft gekregen. In die traditie gaat het bij verzoening allereerst om de vrijspraak van schuld door God die voor ons is verkregen door het lijden en

sterven van Jezus Christus. In die interpretatie past dat de zonde van de man wordt veroordeeld, maar dat hijzelf - als zondaar - door de kerkelijke gemeente met ontferming wordt bejegend, wordt gewezen op zijn fouten, wordt aangezet tot schuldbelijdenis om daarna in genade te worden aangenomen.

Het pleidooi van de ouders klinkt zo bekend en vertrouwd dat het menigeen zal ontgaan dat in het verhaal van de vrouw impliciet ook een interpretatie van verzoening meeklinkt. Een andere interpretatie die niet minder bijbels is, maar in de traditie wel minder op de voorgrond heeft gestaan. Die interpretatie spreekt in termen van bevrijding van de machten die mensen gevangen houden. Dan gaat het om het verbreken van schadelijke machtsverhoudingen, het doorbreken van mechanismen die deze in stand houden, om het ontcrachten van hun legitimaties opdat, uiteindelijk, de verhoudingen weer recht zullen worden.

Als de kerkenraad vanuit die interpretatie wil kiezen voor het slachtoffer, dan gaat het om meer dan het nemen van een voorlopige ordemaatregel tegen de man en om iets anders dan het toepassen van kerkelijke tucht. De vraag is dan aan de orde hoe de kerkenraad kan bijdragen aan het doorbreken van de machtsverhouding, aan het scheppen van een veilige ruimte waarin de vrouw op adem kan komen, aan een kritisch zelfonderzoek ook. In dit perspectief staat de gemeenschap zelf ter discussie: haar manier van omgaan met machtsverhoudingen, de mechanismen die slachtoffers gevangen kunnen houden in hun onderdrukte positie, de legitimaties om al dan niet te kiezen. Een eerste stap hier kan zijn om (tijdelijk) de vrouw te bevrijden van de lijfelijke aanwezigheid van de man.

Twee interpretaties van verzoening die naast elkaar staan, beide recht van spreken hebben, maar niet simpelweg tot elkaar te herleiden of in elkaar te schuiven zijn. De kerkenraad zal moeten kiezen. Wij gaan ervan uit dat hij wil kiezen voor het slachtoffer. Theologisch noch ethisch is er enige legitimatie te vinden voor een kerk die blind en doof is voor het appel van een slachtoffer. Dat houdt dan in dat op dit moment, in dit voorval, de roep om bevrijding gehoord moet worden. Dat is op dit moment aan de orde en niet - nog niet - de vragen rond schuld, straf en vergeving. Daarover spreken - nu al spreken - betekent dat het slachtoffer in de kou blijft staan en alle aandacht wordt gericht op de dader. Zijn schuld of onschuld, zijn straf of vrijspraak, zijn verhouding tot God krijgen dan de voorrang boven het doorbreken van de machtsverhouding waarin de vrouw gevangen zit.

In onze visie zal de kerkenraad de man moeten vragen voorlopig niet in de kerk te komen. Het is een keuze voor het slachtoffer en tegelijk een pijnlijke beslissing. Het hoort immers ook tot het wezen van de kerk dat iedereen er welkom is. Het is goed daarbij te bedenken dat ingaan op de vraag van de vrouw nog geen oordeel is over het gedrag van de man. Omgekeerd echter is met een oordeel over de man, de vraag om bescherming en erkenning van de vrouw evenmin gehonoreerd. De keuze voor haar perspectief heeft er dan ook vooral mee te maken dat het oordeel langer kan wachten dan de zorg voor het slachtoffer. Haar moet worden recht gedaan.

Tegelijk moet en hoeft de keuze voor het slachtoffer niet te betekenen dat de kerkenraad de man verder links laat liggen. Ook hem moet worden recht gedaan. Dat betekent dat hij moet krijgen waarom hij vraagt: een rechtvaardig oordeel. Hoe dat oordeel precies zal uitpakken, zal zorgvuldig onderzoek moeten uitwijzen. Duidelijk is wel dat zijn excuus, zijn verdediging, niet acceptabel is. Het allerminste wat hij zou moeten erkennen, is dat hij schade heeft aangericht. Dat hij blijkbaar wel sex heeft gehad, maar nooit een partner heeft gezien. En dat moet hem ook worden gezegd. Wat er verder gebeurt, of er op een gegeven moment ook ruimte zal zijn voor vergeving, voor een herstel van de relatie tussen de man en de vrouw blijft voorlopig open en dat moet ook open blijven. Vergeving is allereerst een daad van het slachtoffer en de kerkenraad heeft niet het recht die van haar te vragen als zij dat niet kan opbrengen.

De beslissing van de kerkenraad is pijnlijk en des te pijnlijker omdat zij ook de ouders van de man treft. Het zal waarschijnlijk niet makkelijk zijn om hun duidelijk te maken dat hun vraag om vergeving bijdraagt aan het instandhouden van de gevangenschap van de vrouw. Van hen wordt gevraagd om op een andere manier over vergeving te gaan nadenken dan zij in de kerk hebben geleerd. Dat confronteert, zoals we al eerder hebben aangegeven, de kerk met zichzelf. Welke verhalen vertellen en leven wij over kwaad, onderdrukking, zonde en schuld? Welk evangelie van verzoening preken wij? Is dat niet al te vaak een te gemakkelijk verhaal, waarin bij God wordt neergelegd wat slechts door pijnlijke beslissingen en confronterende processen in de menselijke leefwereld kan worden nagestreefd? Zonder garanties op succes.

De kerk zal de confrontatie met zichzelf, met haar traditie, inclusief de confessie, niet uit de weg mogen gaan, wil zij kunnen worden waartoe ze geroepen is: een veilige schuilplaats voor slachtoffers.